

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК: 314.15

© *Надія Бурейко*
(*м. Чернівці*)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ

У статті проаналізовано основні теорії вивчення міжнародної міграції з точки зору різних підходів. Особливу увагу автор приділяє політологічному підходу, виділяючи при цьому два виміри – державний і ситуативно-політичний і розглядаючи рівні міграційного процесу. Автор наголошує, що тривалий період при вивченні феномену міграції традиційно застосовували економічний підхід, тоді як політологічний виник порівняно нещодавно і потребує нових подальших наукових розробок.

Ключові слова: міжнародна міграція, теорія, політологічний, економічний, соціологічний, міждисциплінарний підходи, міграційна політика, мігранти, держава, безпека.

Надежда Бурейко. Теоретический аспект изучения международной миграции. В статье проанализированы основные теории изучения международной миграции с точки зрения различных подходов. Особое внимание автор отводит политологическому подходу, выделяя при этом два измерения – государственный и ситуативно-политический и рассматривая уровни миграционного процесса. Автор отмечает, что длительный период при изучении феномена миграции традиционно использовали экономический подход, тогда как политологический возник сравнительно недавно и требует новых дальнейших научных разработок.

Ключевые слова: международная миграция, теория, политологический, экономический, социологический, междисциплинарный подходы, миграционная политика, мигранты, государство, безопасность.

Nadiia Bureiko. Theoretical Aspects of International Migration Studying. In the article the basic theories of the international migration research in terms of different approaches are analyzed. The author pays a significant attention to the political science approach distinguishing two dimensions – the state and the situation-political ones, considering the migration process levels. The author underlines that for the migration phenomenon studying the economic approach has been used for a long period, while the political science approach has appeared recently and requires new further scientific researches.

Key words: international migration, theory, political science, economic, sociological, interdisciplinary approaches, migration policy, migrants, state, security.

Постановка наукової проблеми та її значення. Міграція є вагомим феноменом суспільно-політичного життя, що вимагає перманентної уваги зі сторони держави. Адже факт міграції необхідно постійно враховувати при розробці державою як

внутрішньої політики (економічної, соціальної, етнокультурної, демографічної), так і зовнішньої. В умовах сучасного глобалізованого світу увага до феномену міграції повсякчас зростає з огляду на те, що зі стиранням кордонів та збільшенням мобільності населення посилюється динаміка і зростають обсяги міграційних потоків. Необхідність правильного і виваженого регулювання й спрямування останніх, аби вони не чинили деструктивного впливу на держави, зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Ступінь дослідження проблеми. Міграційна проблематика в тому чи іншому аспекті займає чільне місце в наукових дослідженнях. Теоретичні аспекти вивчення міжнародної міграції досліджували К. Бреттел і Дж. Холліфілд, Ф. Дювель, М. Каслс, Д. Мейссі, Дж. Ногль, М. Пайоре, А. Портес, С. Сассен, О. Старк, Р. Урсуа. Досліджували дану проблему такі українські науковці, як О. Малиновська, Ю. Римаренко, Б. Юськів.

Мета та завдання. Метою є дослідити теоретичні аспекти вивчення міжнародної міграції. Виходячи з поставленої мети, були окреслені наступні завдання: 1) проаналізувати основні теорії вивчення міжнародної міграції у межах різних підходів; 2) визначити основні виміри дослідження міграційного процесу у межах політологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на комплексність явища міжнародної міграції та її взаємозв'язок із різними площинами суспільно-політичного життя, чимала кількість дослідників схиляються до міждисциплінарного аналізу вивчення даної проблеми. На міждисциплінарному характері вивчення міграції наголошував М. Каслс¹, К. Бреттел і Дж. Холліфілд². Згідно з поглядами американського науковця Д. Мейссі, підхід до вивчення міграції з позицій різних, часто конкуруючих між собою теоретичних переконань, призводить до неефективності чи суперечливості результатів дослідження. А тому дослідження міграції, на думку Д. Мейссі, варто здійснювати з позицій загальної парадигми, послуговуючись міждисциплінарним аналізом³. До подібної позиції схиляється російська дослідниця Т. Юдіна⁴.

Дослідник Р. Урсуа стосовно підходів до вивчення міграції та міграційної політики виокремлює проблему, яка зводиться до концептуальної розбіжності, що існує між окремими дисциплінами, і необхідності подолання міждисциплінарних суперечностей⁵. А тому дослідник закликає до використання міждисциплінарного, чи то мультидисциплінарного, аналізу, що повинен враховувати як тео-

рію, так і практику, співставляти структури з процесами.

Вважаючи, що міграція як складний процес, пов'язаний із багатьма аспектами соціально-економічного та політичного життя, вимагає міждисциплінарного підходу, акцентуємо увагу на поглядах К. Бреттел, яка на прикладі американської дослідницької школи детально продемонструвала та окреслила підходи різних дисциплін до міграції як багатостороннього міждисциплінарного явища⁶.

Однак, варто зауважити, що тривалий період при вивченні феномену міграції традиційно застосовувався економічний підхід, що розглядає міграцію як спосіб перерозподілу робочої сили. Серед існуючих теорій міграції однією з найбільш розповсюджених є теорія англійського вченого Е. Равенштайна „притягання і виштовхування” („push and pull theory”)⁷. Чинниками «виштовхування» з країни, за Е. Равенштайном, виступають економічні кризи, стихійні лиха, соціальні потрясіння. Тоді як чинниками «протягування» виступають ті позитивні моменти в іншій державі, які приваблюють потенційного іммігранта: економічна та політична стабільність, високий рівень соціальної захищеності, тощо. Таким чином, міграція розглядається у контексті привабливості однієї країни для в'їзду і відповідно непривабливості іншої країни, що спонукає її залишити.

Крім того, Е. Равенштайн є автором *теорії «законів міграції»*, побудованої за аналогічним до попередньої принципом. Згідно даної теорії мігранти виїжджають з регіонів з обмеженими можливостями (відповідно, де домінують чинники виштовхування) і прибувають до більш привабливих регіонів (де переважають чинники притягання)⁸. Сама назва теорії «законів міграції» говорить про її загальний характер. На нашу думку, це аж ніяк не є її недоліком, оскільки дозволяє застосовувати її до більшості класичних імміграційних країн, які є привабливими для іммігрантів саме тому, що є промислово розвиненими і пропонують вищі стандарти життя, ніж більшість країн-донорів імміграції.

Теорія «притягування і виштовхування» послугувала розвитку інших теорій міграції. Так, вона була покладена в основу *неокласичної економічної теорії*. Вказана теорія розглядає міграцію як результат розширення капіталістичних відносин, інтеграції капіталу та доходів, інтернаціоналізації ринків⁹. Виходячи з цього, трудові ресурси в країні-донорі та країні-реципієнті стають взаємозамінними, а міграція дозволяє підтримувати зайнятість населення. На думку автора, таке бачення є досить широким і дозволяє вивчати феномен міграції лише на макrorівні у контексті розподілу трудових ресурсів з метою урівняти диспропорцію у попиті і пропозиції на рівні різних держав. Проте, варто визнати, що воно не завжди є дійсним, особливо що

стосується взаємозамінності населення на ринку праці та підтримки повної зайнятості.

Міграцію на мікрорівні вивчає *теорія людського капіталу*. Згідно з цією теорією кожна людина розглядається як результат інвестицій у її кваліфікацію, освітній рівень, стан здоров'я. Виходячи з цього, міграція постає у якості інвестиції у людський капітал, якщо вигоди від неї перевищують витрати. А тому при виборі країни для імміграції та співставленні усіх витрат і доходів, необхідних для цього, обирають здебільшого країни, які здатні забезпечити іммігранту покращення матеріального становища. Важливо, що крім економічних витрат та вигод, дана теорія враховує і психологічний аспект на кшталт втрати можливості спілкування з друзями, неможливість перебувати у колі родичів, які не іммігрували, а також інші нематеріальні аспекти¹⁰. На мікроекономічному рівні міграцію також вивчає *нова економічна теорія*, яка констатує, що рішення про міграцію приймають не індивідуально, а колективно¹¹. Прихильники цієї теорії наголошують на взаємозв'язку між міжнародною міграцією, в першу чергу, трудовою, і розвитком країни.

Цікавою, на нашу думку, є *теорія «подвійного (сегментованого) ринку праці»*, запропонована М. Пайоре. Згідно цієї теорії, у розвинених державах існує два ринки праці – первинний і вторинний¹². Вторинний ринок праці, за М. Пайоре, охоплює ті види діяльності, які не користуються високою популярністю серед населення, які є непрестижними та мало оплачуваними або ж представляють собою певний ризик у зв'язку з низькими умовами праці. На цей ринок праці, як правило, залучають іммігрантів. Підтримав теорію А. Портес¹³. Процес такої сегментації ринків особливо характерний для великих мегаполісів.

З точки зору *марксистської теорії*, міжнародна міграція розглядається як засіб перетворення робочої сили на товар. Це проявляється в тому, що міжнародний ринок праці, на якому лідируючі позиції займають промислово розвинені держави, поглинає ті робочі ресурси, які є надлишковими у державах з невисоким рівнем розвитку¹⁴. Ті, хто слідували таким поглядам, опиралися на класовий підхід і вважали, що міграція посилює суперечності у країні і прискорює виникнення кризової ситуації, а також поглиблює і без того наявні розбіжності між країнами, між якими нерівномірно розподілені влада і капітал.

З точки зору соціологічного підходу згідно *теорії міграційних мереж* розглядає міграцію вже згадуваний нами дослідник Д. Мейссі, вважаючи міжнародну міграцію соціальним процесом, що пов'язаний з утворенням мереж на основі переплетення соціальних відносин¹⁵. Основою запропонованої теорії є поняття „співтовариство мігрантів”, у рамках якого перші мігранти починають формувати

міграційну мережу, що в подальшому полегшує процес міграції для наступних хвиль. Існування таких мереж знижує ризики для іммігрантів, полегшує процес їхньої адаптації, адже через родинні і приятельські зв'язки відбувається підтримка і надається допомога у пошуках житла, роботи тощо.

Американська дослідниця С. Сассен тлумачить міграцію з точки зору активізації інтеграційних процесів у глобалізаційному світі та збільшення міжнародних трудових потоків у контексті зростаючої мобільності трудових ресурсів і капіталу¹⁶. Такі погляди відповідають *теорії світових систем або світового господарства*, відповідно до якої найсприятливіші передумови для міграції складаються між колишніми колоніальними державами та їх колоніями. Однак, варто зауважити, що теорія світових систем не оцінює належним чином ролі, яку відіграє в соціальних та економічних змінах політика і держава.

Політична складова в мігрантознавстві чітко виокремлюється лише з 1980-х років, коли науковці, які раніше зосереджувалися переважно на соціально-економічних аспектах проблеми, почали розглядати власне політичні аспекти міжнародної міграції. Такі зміни відбулися значною мірою через істотне зростання обсягів імміграційних потоків до Сполучених Штатів Америки, а також до країн Західної Європи. Це, в свою чергу, призвело до виникнення чималих проблем, пов'язаних з імміграцією, продемонструвавши тим самим, що існуючі теорії та концепції не в змозі спрогнозувати наслідки імміграції. Таким чином, виникла нагальна потреба проведення нових теоретичних досліджень і наукових пошуків аналізу та пояснення динаміки розвитку міжнародних міграційних процесів.

Найпершими до цього дійшли американські дослідники, які звернулися до політичного аспекту міжнародної міграції, зобразивши державу як інститут в центрі політичного аналізу тих явищ, які пов'язані з процесом міграції¹⁷. При цьому варто враховувати як державу-реципієнта, так і державу-донора. Так, на думку дослідника Дж. Холліфілда, у межах політологічного підходу дослідження міграційного процесу здійснюються стосовно таких трьох аспектів¹⁸:

- 1) роль національної держави в управлінні міграційними потоками та контролі власних кордонів;
- 2) вплив міграції на інститути суверенітету та громадянства, а також взаємовплив міграції та зовнішньої і внутрішньої політики;
- 3) процес асиміляції – набуття мігрантами громадянства та прав. У цій площині варто наголосити на моделі інкорпорації, яку запропонували дослідники А. Портес і Р. Румбо¹⁹. Дана модель розглядає міграцію з точки зору офіційної політики уряду щодо неї, реакції внутрішнього ринку робочої сили та характеру етнічних відносин.

Цікаво, що доволі тривале виключення політичного підходу зі спектру вивчення міграції український дослідник Б. Юськів пояснює аполітичною поведінкою мігрантів, яких здебільшого, в першу чергу, завжди цікавлять економічні прояви свого об'єкту в новій державі. Ще однією причиною того, що у «міграційних дискурсах...політичний вимір практично пропускався», Б. Юськів називає той факт, що більшість концепцій і теорій не розмежовує внутрішню та зовнішню міграцію²⁰.

Згідно з політологічним підходом у дослідженні міграційного процесу виділяють *два виміри: державний і ситуативно-політичний*²¹. Говорячи про перший, мають на увазі вплив мігрантів на соціально-політичний устрій держави та національну ідентичність її громадян, систему внутрішньодержавних відносин, людський потенціал держави, який визначає її роль і місце на політичній арені. У межах зазначеного виміру вивчають контроль над міграційними потоками і, відповідно, умови в'їзду, виїзду та перебування на території національних держав. Тобто тут мова йде безпосередньо про міграційну політику держави. Ситуативно-політичний вимір пов'язаний з проблемами національної безпеки і загрозами, до яких можуть призвести неконтрольовані і нелегальні міграційні потоки. У межах другого виміру, що став особливо актуальним після подій 11 вересня 2001 року, мігранти та їх спільноти виступають політичними акторами, які приймають участь у політичному житті країни свого походження та країни-реципієнта. Український дослідник Б. Юськів пропонує і третій вимір – глобальний. Він же наголошує на «*політичності міграції*»²². Політичний характер міграційного процесу проявляється на трьох рівнях: у діяльності індивідумів (мікрорівень), міграційних груп і процесів (мегарівень), а також міграційних потоків (макрорівень). Самі мігранти можуть стати як об'єктами політичного впливу, так і суб'єктами, що активно політизуються. При цьому варто зауважити, що міграція не є політичною діяльністю, але може бути із нею пов'язана з огляду на те, що вона може бути викликана політичними діями чи, навпаки, їх спричинити.

На самостійності поведінки держави як суверенної одиниці у веденні міграційної політики наголошують прихильники *теорії політичного реалізму*. Такого підходу дотримується дослідник Ф. Дювель, який головним актором міграційної політики називає національну державу, з позицій якої і обґрунтовується політологічний підхід до вивчення міграційної політики. Адже саме держава регулює міграційний процес і регламентує умови в'їзду та перебування іммігрантів на своїй території, керуючись своїми інтересами. Крім того, варто констатувати, що важливим є ставлення держави до іммігрантів, природи імміграційних потоків тощо. Відповідно до національних інтересів з метою за-

хисту суверенітету та забезпечення власної безпеки держава має право відкрити чи закрити державні кордони²³. Слід наголосити, що вплив міграції на національну безпеку є предметом багатьох досліджень²⁴.

На відміну від прихильників теорії політичного реалізму, представники *глобалізаційної теорії* стверджують про послаблення ролі національних держав, що, на їх думку, спричинено діяльністю наднаціональних організацій та транснаціональних корпорацій, у тому числі і щодо регулювання міграцією, коли остання „набула властивостей глобальності і транснаціональності”²⁵. Зокрема, такої позиції дотримується вже згадувана нами американська дослідниця С. Сассен. Вона вважає, що національна держава при формуванні та веденні міграційної політики не здатна повністю впливати на міграційні рухи, хоча і зберігає при цьому певні повноваження при організації власної міграційної політики. Акцент при цьому робиться на міжнародному захисті прав людини²⁶.

Згідно теорії міжнародних систем, яка ґрунтується на системному підході, міграція спричинена багатьма різноманітними чинниками. А країни-реципієнти та країни-донори об'єднані у межах одного простору – міграційної системи. Для повного розуміння динаміки цієї системи її необхідно розглядати комплексно²⁷.

Згадуваний нами дослідник Ф. Дювель також пропонує ввести інструментарій для «більш комплексного підходу» до характеристики та класифікації міграції, щоб розділити політологічний та соціологічний підходи до вивчення міграції. На думку дослідника, це необхідно для подолання протиріч між політологічними та соціологічними класифікаціями міграції. Крім того, Ф. Дювель робить цікаву, на нашу думку, ремарку, що в державній політиці типологія чи то класифікація виступає інструментом поділу загальної сукупності мігрантів на підгрупи, над якими потім можна здійснювати окреме управління²⁸.

Висновки. Отже, оскільки міжнародна міграція є широким поняттям із сукупністю складних міждисциплінарних зв'язків, характерно, що її вивчення вимагає міждисциплінарного аналізу з метою розкриття і відображення усього спектру її сутності.

Однак, варто зазначити, що тривалий період при дослідженні імміграційного процесу визначальним був економічний підхід. Згідно економічного підходу відповідно до тих теорій, які розглядалися нами, причинами міжнародної міграції є економічні чинники, і рух міграційних потоків спрямований у напрямі від менш розвинених до більш розвинених промислових країн. Крім того, відповідно до економічного підходу міграційні потоки розглядаються переважно як переміщення трудових ресурсів, що зумовлено нерівномірністю економічного роз-

витку країн. Даний підхід, на нашу думку, цілком відображає суть міграції, однак його істотним недоліком вважаємо те, що він не враховує визначальну роль держави як основного інституту, що регулює міграційний процес.

Політологічний підхід у вивченні міграційної проблематики почали застосовувати лише у 80-х роках ХХ століття. Відповідно до зазначеного підходу в центрі аналізу тих явищ, які безпосередньо стосуються міграції, знаходиться держава як політичний інститут. Ми схильні вважати, що вивчення міграційної політики доцільно здійснювати саме з позиції держави з урахуванням її національних інтересів, що обґрунтовує політологічний підхід у рамках теорії політичного реалізму. Варто наголосити і на тому, що враховуючи усю різноплановість феномену міграції в сучасному глобалізованому світі, дана проблема потребує подальшого дослідження з точки зору політологічного підходу, який виник порівняно нещодавно і вимагає розробки нових якісних теорій.

¹ Castles S. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World / Stephen Castles, Mark Miller. – New York : Guilford Press, 1993. – X. – P. 30.

² Brettell C. Migration Theory : Talking Across Disciplines / Caroline Brettell, James Hollifield. – New York : Routledge, 2007. – 304 p.

³ Massey D. An Evaluation of International Migration Theory. The North American Case / Douglas Massey // Population and Development Review. – 1994. – № 20. – P. 701.

⁴ Юдина Т. О социологическом анализе миграционных процессов / Тамара Юдина // Социологические исследования. – 2002. – № 10. – С. 102-109.

⁵ Урсуа Р. Социальные исследования и меры по взаимодействию в общественной политике. Международная миграция, социальные науки и общественная политика / Рауль Урсуа // Международный журнал социальных наук. – 2001. – № 32. – С. 209-211.

⁶ Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М. : Центр миграционных исследований, 2007. – С. 33-71.

⁷ Ravenstein E. The Laws of Migration / Ernest Ravenstein // Journal of the Royal Statistical Society. – 1889. – Vol. 52. – P. 241-301.

⁸ Там само.

⁹ Stark O. The New Economics of Labor Migration / Oded Stark // American Economic Review. – 1985. – Vol. 2 (75). – P. 173-178.

¹⁰ Molho I. Theories of Migration – a Review / Ian Molho // Scottish Journal of Political Economy. – 1986. – № 33. – P. 398.

¹¹ Пуригіна О. Міжнародна міграція / Ольга Пуригіна, Сергій Сардак. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – С. 73.

¹² Piore M. *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies* / Michael Piore. – London : Cambridge Univ. Press, 1979. – P. 35-38.

¹³ Portes A. *Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities* / Alejandro Portes // *International Migration Review. Special Issue: Immigrant Adaptation and Native-Born Responses in the Making of Americans* [Ed. by J. DeWind, C. Hirschman, P. Kasinitz]. – Center for Migration Studies. – Vol. 31. – № 4. – 1997. – P. 799-825.

¹⁴ Castles S. *Immigrants Workers and Class Structure in Western Europe* / Stephen Castles, Godula Kosack. – London : Oxford Univ. Press, 1985. – P. 58.

¹⁵ Massey D. *The Social Process of International Migration* / Douglas Massey, Felipe España // *Science*. – 1987. – Vol. 237. – P. 734.

¹⁶ Sassen S. *The Mobility of Labor and Capital. A Study in International Investment and Labor Flow* / Saskia Sassen. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – 224 p.

¹⁷ *Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие.* – С. 33-70.

¹⁸ Brettell C. *Migration Theory*. – P. 137-186.

¹⁹ Portes A. *Immigrant America. A Portrait* (Third edition. Revised, Expanded and Updated) / Alejandro Portes, Rubén Rumbaut. – Berkeley, Los Angeles, London : University of California Press, 2006. – 460 p.

²⁰ Юськів Б. Глобалізація і трудова міграція в Європі / Богдан Юськів. – Рівне : видавець О.М. Зень, 2009. – С. 212.

²¹ *Методология и методы изучения миграционных процессов.* – С. 214-215.

²² Юськів Б. Глобалізація і трудова міграція в Європі. – С. 214, 220-228.

²³ Дювель Ф. *Методология и методы изучения миграционных процессов* / Франк Дювель // *Междисциплинарное учебное пособие* : [Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля]. – М. : Центр миграционных исследований, 2007. – С. 79-80; Brettell C. *Migration Theory*. – P. 200.

²⁴ *Demography and National Security* / Edited by M. Weiner, S. Stanton. – New York : Berghahn Books, 2001. – 345 p.; Мандрик І. Еволюція імміграційної політики США / Ірина Мандрик, Аліна Огородніча // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. – 2008. – № 6. – С. 226; Иноземцев В. *Безопасность и свобода иммиграции – новая американская дилемма* / Владислав Иноземцев // *США: экономика, политика, идеология*. – 2003. – № 11. – С. 25-40; Пономарева А. *Иммиграция как проблема национальной без-*

опасности РФ / Анастасия Пономарева, Светлана Татуниц // *Полис*. – 2010. – № 4. – С. 135-150.

²⁵ Юськів Б. Глобалізація і трудова міграція в Європі / Богдан Юськів. – С. 153.

²⁶ Sassen S. *The Mobility of Labor and Capital. A Study in International Investment and Labor Flow*. – 224 p.

²⁷ Nogle J. *The System Approach to International Migration: an Application of Network Methods* / June Nogle // *International Migration*. – 1994. – № 2. – P. 329-342.

²⁸ Дювель Ф. *Методология и методы изучения миграционных процессов* / Ф. Дювель. – С. 79-80.